

Azap Ortakları Romanında Tarihi Bir Kişilik ve Kurmaca Bir Kahraman Olarak Şeyh Bedreddin

Sheikh Bedreddin as a Historical Figurer and a Fictional Hero in the Novel Azap Ortakları

Öz

Tarih, tarihçinin, geçmişteki olaylardan seçme yaparak ve olayları yorumlayarak oluşturduğu bilgidir. Roman ise tarihi olayları ve kişileri malzeme olarak kullanan kurmacadır. Tarih, yazarın yorumuyla ve anlatma yöntemiyle kurmacaya yaklaşır. Romancı, tarihçiden daha bağımsız hareket eder. Olay ve kişileri hayal gücüyle somutlaştırır, yorumlar, zenginleştirir. Ancak bunu yaparken tarihsel gerçeklerle çelişmemelidir. Şeyh Bedreddin, birçok kurmaca metne konu olmuş tarihi kişilerden biridir. Ona, tarihi kaynaklarda da kurmaca metinlerde de ideolojik bakış egemendir. İncelememize konu olan Azap Ortakları romanında da Marksist ideoloji öne çıkmıştır. Bu makalede Şeyh Bedreddin isyanının Azap Ortakları romanında, tarihi kaynaklar ve yazarın Marksist bakışı doğrultusunda kurmaca gerçekliğe dönüştürülmesi üzerinde durulmuştur. Roman kahramanı Bedreddin'in yaşamı, düşünce ve eylemi, tarihi kaynaklarda anlatılanlarla karşılaştırılmıştır. Romanın olanaklarıyla tarihin yeniden kurgulanması, tarihi bilginin kurmacayla iç içe geçişi, ideolojik bakışın tarih ve kurmaca üzerindeki etkisi incelenmiştir. Toplumcu gerçekçi eserlerdeki tipiklik ilkesinin, Azap Ortakları romanında, Şeyh Bedreddin isyanı üzerinden nasıl kurgulandığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: yeryüzü cenneti, tarih ve kurmaca, Şeyh Bedreddin isyanı, Marksist tipiklik.

Abstract

History is a set of information compiled by historians selecting and interpreting certain events and peoples from the past. On the other hand, novel is a work of fiction which uses historical events and figures. History approaches fiction as historians interpret and describe events from their point of view; however, novelists can act more independently than historians. They concretize and enrich events and figures interpreting them in their imagination; however, they must not contradict historical facts while doing this. Sheikh Bedreddin is a historical figure who has been the subject of many fictional texts. He is described from an ideological viewpoint most of the time both in historical and fictional texts and In the novel Azap Ortakları, which is the subject of our study, Marxist ideology comes to the fore. This article deals with how the Revolt of Sheikh Bedreddin is turned into fictional reality in the novel Azap Ortakları in accordance with historical sources and the author's viewpoint. The thoughts, deeds and life of the protagonist, Sheikh Bedreddin, are narrated and compared to the historical sources. In the study, the reconstruction of history using fiction's means, mingling of historical facts with fiction and the effect of ideological perspective on history and fiction are described. Also, the study deals with how the principle of typicality seen in socialist realist novels is fictionalized in the novel Azap Ortakları through the Revolt of Sheikh Bedreddin.

Keywords: earthly paradise, history and fiction, the revolt of Sheikh Bedreddin, Marxist typicality.

Savaş KAYAN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni,
Milli Eğitim Bakanlığı, Isparta,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9244-5047

E-mail: bengisu2003@gmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 05.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 11.09.2019

Kaynak Gösterim / Citation:

Kayan, Savaş (2019). "Azap Ortakları Romanında Tarihi Bir Kişilik ve Kurmaca Bir Kahraman Olarak Şeyh Bedreddin", Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 11/22, 235-267. <http://dx.doi.org/10.26517/ytea.383>

Extended Summary

Historic events and figures may sometimes be the subject of a fictional text. However, history and fiction may approach events and personalities differently in regard to facts. The objectivity of history as a science may sometimes be a matter of debate. Because history is written by the rulers of a specific period in which events happen. Fictional texts do not have a mission to state facts; therefore, sometimes a novelist, playwright or poet can narrate a fact in a more objective way than a historian can. History may turn into fiction or vice versa. This study discusses the transformation of Seikh Bedreddin's revolt into fiction based on unofficial history and Marxist viewpoint.

A historical text and a fictional text may deal with a historic event or figure differently as regards facts or may have subjective approaches towards them. The novel "Azap Ortakları" (Partners of Torment) deals with Şeyh Bedreddin's Revolt, which occupies a significant place in the Ottoman history. The novel begins with the confluence of Simavna and Sheikh Bedreddin's father's marriage to a non-muslim woman and his being appointed as the kadı of Simavna. Bedreddin's real name was Mahmut and his childhood days, his education and coming into existence and evolution of his first thoughts are narrated in the novel. Bedreddin, who devoted himself to learning and enlightenment, experienced a crisis in his world of thoughts after his encounter with Sheikh Ahlati. He threw all his books he wrote into the River Nile. He turned over a new leaf and began to learn and think in a new spirit. He passed from madrasah to tekke (islamic monastery) and from being a scholar to be a sheikh. He returned home after Ahlati's death. He did research on history of humanity; he imagined a world where all people were equal, and nobody was superior to another. He witnessed fights for the throne and cruel exploitation of peoples by the rulers of the time. He was close to Yıldırım Bayezid, Timur, Musa Çelebi and Mehmet Çelebi, who were the rulers of the time and had discussions with them on concepts such as power(government), law etc. He struggled to find ways to materialize his ideal way of government; a new system which he imagined and wished for everyone. He accepted the position of cadilesker (a chief judge of the army) which was offered by Musa Çelebi and took sides with a mechanism which he did not approve of. He was sent into exile when Musa Çelebi lost against his brother. He was under surveillance. He and his comrades Börklüce Mustafa and

Torlak Kemal and disciples founded an administrative system in Ortaklar which he wished to extend all over Anatolia. There were no rulers or ruled in Ortaklar where everybody worked and consumed together. People lived a communal life. They refused to pay taxes to Ottoman rulers and began a revolt. They won the first battle against the Ottoman. However, the Ottoman rulers, who had no mercy, set fire to the forest where the rebels hid, putting all the rebels to sword. Börklüce Mustafa and Torlak Kemal were tortured to death. Bedreddin was handed over to the Ottoman Pashas by people whom he thought were his friends

The life and revolt of Bedreddin are narrated in official sources in accordance with the original experiences. The fact that Bedreddin, who was praised for his wisdom, started a revolt is referred to as a social deviation. This study discusses and compares how historical sources and the novel *Azap Ortakları* deals with Bedreddin. The novel is written from a Marxist perspective. The novelist Erol Toy, depicts Bedreddin, who is regarded as a rebel by the official history, benefiting from unofficial historical sources. Dukas, who was a historian, has a place as character in the novel. While official history was written by historians in the presence of the sovereigns, Dukas wrote his historical documents based on his firsthand experiences. Official history is written under the control of the rulers; therefore, it is unreliable. The author tries to shed light on facts through a fictional text and doing this, he predicates his text on the historical work of Dukas. Bedreddin was a man of thought who destitutely struggled to establish a primitive communal system in Anatolia. The theoretical basis of the system which was materialized by his disciples belongs to Bedreddin.

Bedreddin realized that religion was used as a political tool by the rulers. According to him, this is a world of deception. Both the hell and the heaven exist on earth. No man should be subjected to another; no man should be a servant for another. Mankind are able to create a heaven in this world. The system Börklüce established in Ortaklar was a prototype of a heaven on earth. People lived a life of freedom there where everything was used collectively except for one's lover or wife. In a world where there were no states, there would no wars anymore. Law exists in order to prove the rightfulness of the powerful against the powerless

The author develops the novel in accordance with the thoughts of Marx and Engels who, in communist manifesto, advise that all workers unite. People have

nothing to lose; therefore, they must unite and revolt against the ruler. Even though Bedreddin's revolt failed to reach the goal, it left a glimmer of hope for the future. What is certain is that a heaven on earth will be founded one day. Hopelessness is out of question for a socialist realist author.

The author named his novel *Azap Ortakları* (The Partners of Torment) because Bedreddin and his comrades, Börklüce and Torlak are partners of torment in a sense for beautiful days they dreamt of. That is why the town they built was named Ortaklar. There is no such thing as a government which will last forever. Every ruler is finite. The future is labourers's.

Both fiction and fact coexist in the novel. Historic figures also appear in the novel as literary characters. The battle between Timur and Bayezid; the fights for the throne during the interregnum and other historic events at the time are presented as background events which led to the revolt. The existence of a state and power is sure to bring along people who aspire to take possession of them.

Historic events and figures are presented in fictional texts in the light of the author's ideology. Conservative authors describe Bedreddin in their works as an acquisitive man who aspired to gain higher positions and wealth. On the other hand, Erol Toy, who is a Marxist writer, depicts Bedreddin in his novel *Azap Ortakları* as a man of thought and a man with a cause who wished happiness, freedom and equality for mankind. While the texts on Bedreddin written by official historians and conservative writers are similar, those written by socialist writers differ greatly from these.

The author uses language as a tool of propaganda in the novel. Bedreddin and Börklüce aroused crowds through their enthusiastic way of addressing people. Poetry is a means for the writer to get a message across. Many protagonists recite poems accompanied by musical instruments, legendizing facts. After the Legend of Sheikh Bedreddin by Nazım Hikmet, which glorified Bedreddin, his disciples, ideas and deeds, Erol Toy's *Azap Ortakları* does the same.

An equal and free life, which is aspired by the people of the world, is a subject we often see in fictitious texts. Historic events and figures are converted into a literary text benefiting from the opportunities and means of fiction after being refictionalized in accordance with the author's ideology and viewpoint

In some cases, literature can express reality in a more free way as opposed to the fiction of official history. Erol Toy tries to state a fact in his biographical, historical and thesis novel without referring to the official history. However, it is open to question to what extent the author's Marxist ideology can let him do so. Literature benefits from history in that it takes some of its subjects from that source; as a matter of fact, literature sometimes rebuilds history. A socialist author, by fictionalizing his ideology and utopia at the depths of history, can behave like a revolutionist who tries to shape the future.

Giriş

Tarih, toplumların yaşadıkları olayları yer ve zaman göstererek, sebep sonuç ilişkisi içinde, nesnel olarak kayıt altına alan bilim dalı olarak tanımlanır. Ancak tarihçi yaşananların tamamını, her yönüyle ele alamayacağı için bir seçme yapar; bunu yaparken, her ne kadar tarafsız olmaya çalışsa da kendi dünya görüşü, ideolojisi, inancı ve egemen söylemin etkisinde kalabilir. Geçmiş, farklı tarihçilerce farklı yorumlanır ve yazılır. Olayların önem derecesi her tarihçi için aynı değildir.

Olayların tarih adı altında yazıya geçirilmesinde farklı yaklaşımlar söz konusudur. Olayları sınıf mücadelesine ve ekonomik sebeplere dayandırarak inceleyen Marksist tarih anlayışı bunlardan biridir. Engels, Köylüler Savaşı ile bu tarih anlayışının tipik bir örneğini vermiştir. O, tarihî olayların temeline ekonomik durumu koyar. (Fischer, 1990: 115). Marx, "şimdiye kadarki bütün tarihin bir sınıflar mücadelesi tarihi" olduğunu söyler (Öymen, 2007 :3). Lukacs'a göre, "Marksçı tarih felsefesi, insanlığın ilkel komünizmden zamanımıza kadar gösterdiği ilerlemeyi ve aynı yolda bundan sonraki ilerlememizin perspektiflerini kendisine konu olarak alır." (Lukacs, 1987 :11). Marksist anlayışa göre; insanın, toplumların gelişimi ve değişimi ekonomik sebeplerden, sınıf mücadelelerinden bağımsız düşünülemez. Erol Toy, Azap Ortakları'nda Şeyh Bedreddin isyanını Marksist tarih anlayışı açısından ele almış, Osmanlı'daki üretim ilişkilerine ve sınıf mücadelesine de değinmiştir.

Edebiyatın konu olarak en çok yararlandığı alanlardan olan tarih, içinde tükenmez olay ve kahraman barındırmaktadır. Tarihî olay ve kişiler; yazarlar, şairler tarafından yeniden kurgulanarak ve yorumlanarak edebiyat eserlerine konu edilir. Hatta aynı olay veya kişinin farklı yazarlar tarafından, farklı türlerde defalarca ele alındığı da olur. Şeyh Bedreddin, bu tarihî kişilerden biridir. Bedreddin, Nazım Hikmet (Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı), Hilmi Yavuz (Bedreddin Üzerine Şiirler), Ahmet Telli vb. şairler tarafından şiire; Mustafa Necati Sepetçioğlu (Darağacı), Radi Fiş (Ben de Halimce Bedreddinem), Durali Yılmaz (Şeyh Bedreddin Sûfi İsyanı), Erol Toy (Azap Ortakları) tarafından romana; Orhan Asena (Simavnalı Şeyh Bedreddin), Mehmet Akan (Hikâye-i Mahmud-i Bedreddin) tarafından da tiyatroya konu edilmiştir. İncelememize konu olan Azap Ortakları romanında tarihî olay ve kişilere, Marksist bakış egemendir. Bu yazıda Erol Toy'un Azap Ortakları romanında Şeyh Bedreddin, müritleri Börklüce Mus-

tafa ve Torlak Kemal'in düşünce ve eylemlerinin tarihî kaynaklarda anlatılanlarla ne ölçüde örtüştüğü, tarih yazımının güdümselliği de dikkate alınarak, belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca Bedreddin ve müritlerinin Marksist bir bakışla ideal kahramanlara dönüştürülmesi, "yeryüzü cenneti" olarak adlandırılan, herkesin birlikte çalışıp ürettiği ve tükettiği komünal bir toplum düzeninin hayata geçirilme çabalarının roman sanatının olanaklarıyla nasıl kurgulandığı irdelenecektir.

Erol Toy, Azap Ortakları adlı romanında Osmanlı Devleti'nin I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed dönemlerinin siyasî, sosyal, tarihî olaylarına da değinerek Şeyh Bedreddin'in hayatını, siyasî ve dinî düşüncelerini, müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile kalkıştıkları yeni bir düzen kurma girişimlerini ve idamlarını destansı bir dille anlatır. Tarihî bir gerçeklik/kişilik, yazarın Marksist ideolojisi çerçevesinde idealist bir kahramana/devrimciye/isyancıya dönüşür. İlk eğitimini babası Kadı İsrail'den alan Bedreddin'in medreseden tekeye, bilim adamlığından şeyhliğe ve isyankârlığa evrilen yolu darağacında son bulur. Yazar, tarihî gerçeklere bağlı kalmaya çalışsa da yeni bir dünya kurmanın verdiği güçle, egemenlere başkaldıran efsanevî bir kişilik oluşturur.

Toplumcu yazar, eserinde sosyal gerçekliği yansıtabilmek, tarihî güçlere somutluk kazandırabilmek için tipik olaylara, kahramanlara, durumlara yer verir. "Tipik ya da temsil edici karakter hem tarihî güçleri kendi kişiliğinde somutlaştırır, hem de kendine özgü nitelikleri ile yaşayan canlı bir birey olur." (Moran, 1994: 49). Erol Toy, Osmanlı'nın Fetret Dönemi'nde meydana gelen bir isyandan yola çıkarak; tarihi belirleyen güçleri, toplumun yapısını, o dönemde tipik olanı ortaya koymaya çalışmıştır. Lukacs'a göre tipik, temsilî bir karakter, yoğun bireyselleştirilmesi sekteye uğramaksızın tarihsel güçleri somutlaştırır ve bir yazarın bu tarihsel güçleri metne aktarması, sanatında "ilerletici" olur. (Eagleton, 2002: 44). Erol Toy, tipik bir kahraman yaratarak geleceği de kurgulamaya çalışır. "Çağının düşünceleri ve yaşantılarıyla dolu olan bir sanatçı gerçekliği dile getirmekle yetinmez, ona biçim verme amacı da güder." (Fischer, 1990: 44).

Tarihçinin, olmuş ve yaşanmış olanı anlatırken belgelere dayanması, nesnel davranması beklenir. "Edebiyat yazarı, insanın kendisiyle ve çevresiyle kurduğu bağda trajik, dramatik ya da komik unsurlardan seçmeler, ayıklamalar yaptıktan sonra bunu dilin bütün olanaklarını kullanarak (söz sanatları gibi) ve belli bir formda (şiir, tiyatro, roman gibi) düzenler" (Yalçın, 2000: 161). Bir tarihî olay veya kişi farklı yazarlar tarafından, farklı bakış açısıyla ele alınabilir. Erol Toy,

Bedreddin'in düşüncelerini ve başkaldırısını mübalağalı bir şekilde över, onu komünizmin tarihteki, ilkel de olsa, ilk teorisyen ve uygulayıcılarından biri olarak yüceltirken; Mustafa Necati Sepetçioğlu, Bedreddin'i Darağacı romanında ihtiraslı, makam ve mevki peşinde koşan, tutarsız kişilikte bir şeyh olarak resmeder. Bu iki yazarın bakış açılarını şekillendiren ana etken, ideolojileridir.

Çalışmada öncelikle Bedreddin hakkında genel bilgi verilecek, Osmanlı'da ve Batı'da görülen isyanlarla Bedreddin hareketi karşılaştırılacak ve tarihin kurmaca yönü üzerinde durulacaktır. Şeyh Bedreddin'in hayatı ve felsefesi; medreseden tekkeye, düşünceden eyleme değişimi; din algısı ve devlet sistematiği hakkındaki görüşleri; isyanı hazırlayan toplumsal olaylar, tarihi kaynaklarda ve romanda anlatılış şekli karşılaştırılarak incelenecektir. Bedreddin ve müritlerinin azap ortaklığı, ütopyik bir toplum düzeni kurma girişimleri; bu sırada yaşanan taht kavgaları ele alınacak, romanın dil ve üslûbu üzerinde durularak çalışma sona erdirilecektir.

Şeyh Bedreddin ve Osmanlı'da/Avrupa'da Köylü İsyanları

Şeyh Bedreddin (1359?-1416/1420) Samona'da (Simavna) doğar. Babası Kadı İsrail ve annesi sonradan Müslüman olan Melek Hatun'dur. Sünnî görüşe uygun, düzenli bir öğrenim gören Bedreddin, Kahire'de Ahlati'den tasavvuf okur ve onun etkisinde kalır. Mısır sultanı Ferec'in öğretmenliğini yapar, onun armağanı olan bir cariye ile evlenir (Anıl, 2009: 87). Akla ve bilime önem veren, kendini sürekli geliştiren Bedreddin, Ahlati ile karşılaştıktan sonra kitaplarını Nil nehrine atar ve Ahlati'nin müridi olarak dervişliğe başlar. Ahlati, ölümünden sonra yerine şeyh olarak Bedreddin'i vasiyet etse de müritler arasındaki anlaşmazlıktan dolayı, o, Edirne'ye, baba ocağına döner (Anıl, 2009: 88-89). Edirne'de hükümdarlığını ilan eden Musa Çelebi tarafından kazaskerliğe getirilir. Mehmet Çelebi'nin iktidara gelmesiyle İznik'e sürülür ve müritleri Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ile Aydın ve Manisa'da başlattıkları isyanın neticesinde yargılanır ve idam edilir.

Bedreddin, "en iyi Anadolu ve Mısır medreselerinde yetişmiş bir âlimin saygınlığını, Selçuklu sultanlarının soyundan gelen bir adamın nüfuzunu, aynı zamanda da katı bir mutasavvıfın etkisini ve göçebe babaların kerametlerini şahsında birleştir"ir (Balivet, 2000: 73). Bunun yanında, "Osmanlı resmî ideolojisi içinden gelmiş bir devlet adamı olmasına karşılık, Osmanlı resmî ideolo-

jisine karşı gelen düşünce arayışı ile ortaya çıkan ilk ve son insandır.” (Yalçın, 2000: 173). Eşitlikçi, paylaşımcı bir ideoloji ile ve mesih/mehdi kimliğiyle, 13. yüzyıldaki Babai İsyanı, 16. yüzyıldaki Şahkulu ve Şah Kalender isyanları gibi, Bedreddin’den önce ve sonra birçok isyan olmuştur (Ocak, 2013: 199). Ancak Bedreddin bilgin kişiliği, ortaya koyduğu düşünce ve eserleriyle, resmî ideolojinin içinden gelip ona başkaldırmasıyla diğerlerinden ayrılır.

Devletin kendi içindeki anlaşmazlıklar ve kavgalar, merkezden uzağın denetimini güçleştirir. Feodal düzenin temsilcisi durumundaki beylerin halktan aldıkları vergileri arttırmaları hoşnutsuzluğa neden olur. Bu sırada ortaya çıkan bir şeyhin ve müritlerinin, herkesin kazandığının, ürettiğinin kendisinin olması gerektiğini söylediğinin işitilmesi yankı bulur ve devlete karşı homurtuları yükseltir. “Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemler toplumlar için hem sıkıntı hem de özgürlük olanakları barındıran dönemlerdir.” (Çoban, 2018: 200). Osmanlı Devleti, kendi içindeki çatışmalar, taht kavgaları; dışarıda Bizans, Timur tehlikesi ve devrin kargaşa ortamında patlak veren Bedreddin-Börklüce ayaklanması ile baş edip imparatorluğa doğru gitme yolundadır. Yıldırım’ın, Ankara’da Timur’a yenilmesi, tutsak düşmesi ve ölümü üzerine şehzadeler arasındaki taht kavgası, artan vergiler vb. Bedreddin’in düşüncelerinin etkisini artırır ve ayaklanma için uygun bir ortamın oluşmasını sağlar. Eşitlik, özgürlük gibi kavramlar insanların ortak ülküsüdür. Toplum, baskı altında kaldığı dönemlerde “kolektif bellekte sakladığı ütopyalara yeniden çağırır.” (Çoban, 2018: 166).

Bedreddin ve müritlerinin ayaklanmasına benzer köylü isyanları 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa’da da görülmektedir. Bu hareketler, “dinî öğretiden kaynaklanan, ama bunu ‘ilkel komünist’ diyebileceğimiz paylaşımcı bir anlayışa göre yorumlayan” hareketlerdir. Bedreddin’in çıkışına çok yakın tarihlerde Bohemya’da Jan Hus hareketi baş göstermiş, Jan Hus 1415’te, Bedreddin 1420’de idam edilmiştir.” (Belge, 2009: 65). Bedreddin’le arasında benzerlik kurulan bir diğer kişi de Thomas Münzer’dir. Münzer, “eşit bir toplum kurarak tüm zenginlikleri halk arasında paylaştırmak, böylece çelişkileri, karşıtlıkları ortadan kaldırmak amacıyla köylü kitlelerini Kilise ve soylu sınıfa karşı ayaklanmaya çağırır.” (Gürsel, 2018: 58). Bedreddin ve Münzer önder kişiliklerinin yanı sıra akli öne çıkarmalarıyla ve din karşısındaki tutumlarıyla da benzeşirler. 1525’te idam edilen Münzer’e göre iman, aklın insanda ete kemiğe bürünmesidir ve Hristiyan olmayanlar da iman sahibi olabilirler. İnsan, akıl sayesinde tanrısallaşır. Münzer, cenneti

öteki dünyada değil, bu yaşamın içinde aramak gerektiğini; iman sahibi olanların yapması gerekenin, cenneti, Tanrı'nın krallığını dünya üzerinde kurmak olduğunu belirtir. Öteki dünya, cennet diye bir yerden söz edilemeyeceğine göre, cehennemden ve lanetlenmeden korkmaya gerek yoktur. (Engels, 1967: 78).

İnsanlar, benzer koşulların oluşması ve eşitlikçi toplum düzeni özlemlerinin coşkusuyla önder bir kişinin çevresinde egemen yapıya başkaldırırlar. Avrupa'da ve Osmanlıdaki örnekler de göstermektedir ki, dini kurumlar ve din adamları genellikle iktidar mekanizmasıyla ideolojik bir aygıt olarak hareket etmekte, ancak bir kısım din bilgini de eşitlik, özgürlük için ortaya çıkan isyanlarda başat rol üstlenebilmektedir.

Tarihin Kurmacalığı, Edebiyatın Gerçekliği

Tarihi olaylar ve kişiler romana kaynaklık edebilir. Yazar bir gerçeklikten yola çıksa da kurmaca dünyasını dilediğinde oluşturabilir. Bir dönemin gerçekliğini anlatmak, bilgi vermek, nesnel olmak gibi nitelikleri olması düşünülen tarih, tarihinin yorumuyla yazıldığı için öznelikten tamamıyla kurtulamaz. Bu nedenle "vesikalarla oluşturulmuş tarih dışında, her an ispatlanabilecek bir geçmiş söz konusu değildir" (Çelik, 2002: 51). Geçmiş, çok farklı yaklaşımlarla, bazen çelişkili yorumlarla ele alınır. İktidarların bakış açısından yazılan tarih, resmî; iktidar dışında, karşısında yazılan tarihler de gayri resmî tarih olarak adlandırılır. Romanda resmî ve gayri resmî tarihlerin yazılışları, olaylar ve kahramanlar aracılığıyla somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bedreddin hakkındaki resmî tarihleri de yazan yazmanların durumu şöyle betimlenir: "Bilginler ve konuşmaları yazmakla görevlendirilmiş yazmanlar, saygıyla dikildiler yöresinde. Timur işaret verdi. Oturdular. Yazmanlar, ellerinde divitleri ve parşömenleri, kâğıtların düzgün durmasını sağlayan altlıklarıyla yerleştiler." (Toy, 2008b: 40). Hükümdarın huzurunda, onun hoşuna gitmeyecek olayların yazılması, yorumların yapılması düşünülemez. "Tarih iktidarın söylemidir, iktidarın boyun eğdirmek için kullandığı vecibelerin söylemidir; aynı zamanda görkemin söylemidir ki bu, iktidar bu yolla büyüler, korkutur, devinimsizleştirir. Kısacası bağlayan ve devinimsizleştiren iktidar, düzenin kurucusu ve teminatıdır ve tarih tam olarak, düzeni sağlayan bu iki işlevin güçlendirileceği ve daha etkili kılınacağı söylemdir." (akt. Çoban, 2018: 154). Devletler, tarihi de ideolojik bir aygıt olarak kullanabilirler. Tarih, iktidarlar tarafından yazıldığı için her zaman kurmaca bir yönü vardır. Tarih de edebiyat da "bir yaratıcı tarafından, yeniden onun bakış açısı, birikimi, kültür düzeyi, döne-

me ait hâkim görüşler ve kabuller açısından meydana getiril(ir) ” (Yalçın, 2000: 159). Tarihçinin/yazarın ve kabullerin değişmesi, geçmişteki kişi ve olayların ele alınışını da değiştirmektedir.

Osmanlı vakanüvisleri olayları, tahlil ve tenkitten uzak, mevcut iktidarın gölgesinde kaydetmişlerdir. “Çoğu vakanüvis birbirinin taklididir.” (akt. Çelik, 2002: 58). Bedreddin isyanını yazan vakanüvislerin çoğu birbirlerinin yazdıklarını tekrar etmişlerdir. Dukas, Bedreddin isyanını Osmanlı tarihçilerinden farklı anlatır. Bizans tarihçisi Dukas, eserinde Börklüce Mustafa hakkında da bilgi verir. (Ocak, 2013: 190). Erol Toy Azap Ortakları’nda, resmî tarih yazıcılarının karşısına, gayrimüslim bir tarihçi olan Dukas’ı koyar. Bir roman kişisi olarak Dukas, isyancıların yanında yer alır ve yapılanları, yaşananları gelecek kuşaklara ulaştırmak için kayıt altına aldığını söyler: “Bizim istediğimiz, bir iyice gezip dolaşmak ve dahi gördüğümüz her şeyi yazıp, gelecek kuşaklara, yeryüzü Cennetinin nice kurulduğunu bir iyice anlatmaktır.” (Toy, 2008c: 228). Anlattıklarının gerçekliğini arttırmak için, bir tarihçi olan Dukas’a da roman kahramanları arasında yer veren, vakanüvislerin iktidar korkusunu eleştiren yazar, roman kahramanı Dukas’ın da isyana duygusal yönden taraftar olduğunu belirttiği cümleleriyle, tarihin hangi açıdan yazılırsa yazılsın, bir roman kadar kurmaca olabileceğini, nesnel bir tarihin mümkün olamayacağını da ortaya koyar.

Tarihçi, nesnel olmak ve bir döneme ışık tutmak iddiası taşısa da yazdığı metin belli ölçüde kurgudur. Foucault, tarihin hiçbir zaman nesnel olamayacağını, çünkü tarihin tarihçiden, tarihçinin de kendi zamanından ya da kültürel bağlamından bağımsız olamayacağını ileri sürer. (Munslow, 2000: 184). Tarihçi de duyguları, düşünceleri, inancı, ideolojisi olan bir insandır. Belli bir kültür ve tarih görüşü ile yetişmiştir. Tarihsel gerçeklik de -her tarihçi, gerçeği dile getirdiğini iddia etse de- kurguya dayanır. Sanatçının ise eserinde nesnel olmak, doğruları söylemek gibi bir yükümlülüğü yoktur, onun önceliği bir sanat eseri ortaya koymaktır. “Sanatkâr, bir yandan geçmiş dönemlere ruh üfleyerek can verirken diğer taraftan konu aldığı tarihî dönemi şu veya bu seviyede yansıtan kurmaca bir metin ortaya koy(ar) ” (Gariper&Küçükkoşkun, 2007: 161). Sanatkâr, kurmaca metni içinden tarihteki bazı gerçekliklere göndermeler yapar; okura tarihin kurmaca, romanın da gerçek taraflarının olabileceği izlenimini verir.

İlk baskısı 1973 yılında yapılan Azap Ortakları, Şeyh Bedreddin’in doğumundan ölümüne dek yaşamını, öğrenimini, düşünce ve inanç dünyasını, eylem-

lerini anlatan biyografik bir romandır. Eser, İsrail Gazi'nin, Simavna Kalesi'ni fethetmesi ve kalenin Rum beyinin kızı Ancel (Melek) ile evlenerek Simavna'ya kadı olarak atanması ile başlar. Bedreddin'in Serez'de asılmasıyla sona erer.

Romanda anlatıcı üçüncü kişidir. İlahi bakış açısının baskın olduğu eserde yazar, anlatıcı aracılığıyla kendi duygu ve düşüncelerini ortaya koymaya çalışır. Yazar, anlatma görevini bazı bölümlerde roman kahramanlarına bırakır, olayları yaşayanların görgü tanıklığına başvurur. İki savaşçı gazi Abdal Boga ve Cavlak Toga'dan Murat Hüdavendigar'ın şehit edilmesini, yerine Yıldırım Bayezid'in geçişini öğreniriz. Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilişi ve esir düşmesi sonucu oğulları Süleyman, Musa, Mehmet Çelebi arasında çıkan taht kavgası, romanın ana konusu olan Osmanlı'ya karşı Bedreddin-Börklüce ayaklanmasının koşullarını oluşturan olaylar dizisi olarak verilir. Fetret Devri'nin kargaşası içinde yaşanan olumsuzluklar, arttırılan vergiler yoksul halkın karşısına bir yeryüzü cenneti vaadiyle çıkan Bedreddin'in düşüncelerini eyleme dökmesi için fırsata dönüşür.

Azap Ortakları, Bedreddin'in medreseden tekkeye ve devlet adamlığına giden hayatını; emek, sömürü, başkaldırı, kardeşlik, eşitlik, paylaşım kavramları üzerine düşüncelerini ve bu düşüncelerin eyleme dönüşmesini merkeze alan bir romandır. Yazar, tarihî olay ve kişileri de arka plana alarak anlatısının gerçekliğini, mesajının inandırıcılığını arttırmaya çalışır. Romandaki kişi kadrosunun çoğu tarihî gerçekliğe sahiptir: Yıldırım Bayezid, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, Süleyman Çelebi, Timur, Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal, Şeyh Ahlati, Dukas, Kaygusuz Abdal vb.

Azap Ortakları, olay ve kişilerin tarihî gerçekliğe sahip olmaları dolayısıyla tarihi roman özelliği göstermektedir. Tarihî olay ve kişiler, yazarın hayal gücü ile somutlaştırılmış, romanın olanakları içinde yeniden kurgulanmıştır. Tarihî romanda, tarihî gerçekliğe sahip kişiler tamamıyla arka planda kalabilecekleri gibi kısmen ön planda da yer alabilirler. Hangi kahramanın arka planda kalacağını, öne çıkacağını, yazar belirler (Belge, 2009: 86). Bedreddin, roman boyunca öne çıkan yüceltilmiş bir kahramandır. Börklüce Mustafa, Aydın'da şeyhinin düşüncelerini eyleme geçirirken öne çıkar. Yıldırım Bayezid ve şehzadeleri, Timur, Ahlati ise Bedreddin'in düşünce ve eylemlerini ortaya koyabilmesi için birer aracı görevi görür. Tarihî gerçekliğe sahip roman kişisi, romancının yorumuyla şekil verilerek kurmaca bir kahramana dönüştürülür. Ortaya çıkan kahramanın

özellikleri, yazarın bakış açısını yansıtır ve tartışılmaya açıktır (Belge, 2009: 86). Yazarlar, dünya görüşleri, inançları, sanat anlayışlarıyla tarihsel kurmaca metne dönüştürürler. Bedreddin, Azap Ortakları ve Darağacı romanlarında tarihî gerçekliğinin ötesinde, yazarların bakış açılarıyla şekillendirilmiş iki farklı kişi olarak karşımıza çıkar.

Romanını Marksist bakış açısıyla yazan Erol Toy'un Osmanlı'ya bakışı olumsuzdur. Sömüren, devşiren, taht için kardeşini bile katleden zalim Osmanlı'ya karşı başkaldıran, başka bir dünya düşleyen şeyh ve müritleri her fırsatta övülür. Resmî tarihin kurmacalığı karşısında, gayri resmî tarihin verilerinden yola çıkarak özlemine duyduğu geleceğin toplum yapısını tarihin derinliklerinde kurgulayan yazar, sanat eseri vasıtasıyla tarihi yeniden yazmaya koyulmuştur.

Şeyh Bedreddin'in İdeal Tipe Dönüşümü

İdeal tip, "önemli karakterler, temel güçler ve insan doğasının en derin katmanları" olarak görülen kahramanlar için" (Williams, 1990:82) kullanılan bir kavramdır. Toplumcu yazar, eserinde sosyalist gelecekteki insanın özelliklerini ortaya koymaya çalışır. Yazar da kahramanı da bir devrimci gibi hareket eder. Siyasi, tarihî bilince sahip karizmatik bir kahraman önderliğinde sömürüye, baskıya başkaldırını teşvik eden eserlerde sınıfsız, ideal bir toplum yapısı inşa edilir.

Toplumcu gerçekçi eserlerde planlanmış bir geleceğin adamları olarak "olumlu kahraman"lar tercih edilir. "Politik erdemin mükemmel bir temsilcisi olarak okurda saygı uyandıracak, okurun gıpta ederek benzemeye çalışacağı bir örnek", "kendini görevine adanmış, nefesine hâkim", "bir yol gösterici, bir lider" (Moran, 1994: 55-56) olarak Bedreddin, idealize edilmiştir. Çalışkan, vaktinin çoğunu okuyarak geçiren, sorgulayan, bilginin tutsağı bir öğrenci olan Bedreddin'in, Molla Turhan'ın dersindeki, "Hocasını aşmayan öğrenci, öğrendiğine hıyanet etmiştir. Bir öğrenci, hocasını aşmaya debelenmedi mi, bilim durur." (Toy, 2008a: 57) sözleri dikkat çekicidir. Egemenin halk için çalışması gerektiğini düşünen Bedreddin, gereksiz harcamaları hoş karşılamaz. Daha romanın başlarında, genç bir öğrenciyken yaşananlara itiraz eden yapısı, ileride devlet sistematiğine başkaldıracağına ipucunu verir. Bayezid'in düğününde, "beyliğin hazinesine girip, halkın gelişmesine harcanması gereken değerler(in), bir kibir ve göz boyama aracı olarak çarçur edil"mesini hazmedemez (Toy, 2008a: 78). Sıradan bir insanın hatasının, sadece kendisini etkileyeceği için hoş görülebileceği;

bir hükümdarın hatasının ise tüm halkı etkileyeceği için hoş görülemeyeceği düşüncesindedir.

Bedreddin, hükümdarların da haramilerin de önünde eğilmez. Mısır'a giderken, yolunu kesen haramiler karşısında bile soğukkanlılığını korur. Onun bu yiğit duruşu haramibaşını ağlatacak denli etkiler ve harami, yol boyunca Bedreddin'e koruyuculuk eder. Onun; Yıldırım, Timur, Mehmet Çelebi karşısındaki tutumu da etkileyicidir. Hükümdarlara da birer ölümlü, sıradan insan gözüyle bakar, karşılarında sözünü sakınmaz. Kendini sadece Tanrı karşısında kul kabul eder ve hiçbir efendi tanımaz. Teslim oluşunda, yargılanışında ve idam edilmişinde de mağrur tavrı sürer.

Bedreddin, inandığı doğrular için bütün bilgi birikimini feda eder. Sabit fikirli değildir. Evrilebilir. Ahlati ile karşılaşmış tekkeye adım attıktan sonra bütün kitaplarını Nil nehrine atıktan çekinmemiştir. "Oldurduğumu öldürdüm... Yarattığımı yitirdim... (...) Benim kitabım yok bundan öte... Kitap benim..." (Toy, 2008a: 267) der. Öğrenmeye, yaşamaya yeniden başlar.

Dönemin devlet adamları Bedreddin'in bilgeliğini takdir ederler. Yıldırım Bayezid, tutsak olarak getirildiği Timur'un huzurunda, Bedreddin'in zamanında kendisine verdiği öğütleri tutmadığı için pişmanlığını dile getirir. Timur, Bedreddin'i Şeyhülislamlığa getirmek istediğini ancak, dünya görevlerinden vazgeçtiği için kabul etmediğini söyler (Toy, 2008b: 63). Timur'un, damadı olarak da görmek istediği Bedreddin, devletin en yüce görevleri ayaklarının altına serilmişken, Ahlati şeyhinin çağrısına uyarak oradan ayrılır (Toy, 2008b: 222). Bu romandan altı yıl sonra yayımlanan, Sepetçioğlu'nun Darağacı'nda ise Bedreddin, makam sevdalısı bir kişi olarak çizilmiştir.

Kadı İsrail oğlu Mahmud, medrese eğitimini, özel çabasıyla ilerletir ve katıldığı her tartışmada daha da ünlenir. Emir Buhari tarafından kendisine İslam dininin bedr'i (ay) anlamında Bedreddin adı verilir (Toy, 2008a: 127). İbni Haldun ile fikir alışverişinde bulunurlar. Berkok'un oğlu Ferec'e öğretmenlik yapmaya seçilir. Bedreddin, "eski ustaları, kendi dillerinden, eski kitaplarından okumuştur." (Toy, 2008a: 216). Ahlati ile tanıştıktan sonra bütün öğrendiklerini sorgular, düşüncelerini yeniden şekillendirir; Tanrı'yı insanda bulur.

Bedreddin, romanda ideal, yüceltilmiş bir kahramandır. Ancak onun yüceliği, halkın yanında yer alıp halkın daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmesi

için mücadele etmesindedir. Behçetü't-Tevarih, Aşıkpaşazade Tarihi, İbn-i Arabşah'ın Ukûdü'n-Nasiha'sı gibi kaynaklarda (Yaltkaya, 2001: 79-84) Bedreddin'in kendini mehdi, peygamber, padişah olarak ilan ettiği/edeceği söylene de romanda bununla ilgili ifadeler yer almaz. Bedreddin, romanda Bayezid Paşa tarafından Tanrı ile ilişkisini kesmiş, kendini Tanrı olarak gören ve müritlerine peygamberlik dağıtan (Toy, 2008b:348) biri olarak tarif edilir. Resmî tarihlerde yazılanlarla egemenlerin Bedreddin hakkındaki görüşleri örtüşmektedir.

Yazara, anlatıcı aracılığıyla Bedreddin'in sürekli övülmesi yetmez. Ahlati; Börklüce, Kemal gibi müritleri; Timur, Bayezid gibi hükümdarlar, olumsuz bir din adamı olarak çizilen Kâmil Sofu bile, Bedreddin hakkında olumlu düşünürler. Bedreddin, Timur'la uzun uzun konuşur, konuşmalarında sözünü sakınmaz. Timur'un da devletin de bir gün yıkılacağını, düzenin bu şekilde işlediğini, egemenliğin başka egemenliklerin yıkılmasıyla sağlandığını veya devam edebildiğini söyler. Hükümdarlar karşısında da düşünceleriyle, sözleriyle üstün gelir.

Bedreddin, halkın gözünde yücel(til)miş bir kişiliktir. Honaz'da yaşlı bir kadınla karşılaşınca, yaşlı kadın Bedreddin'i konuk etmek ister. Çünkü yoksuldan yana olan Bedreddin, büyüklenip onu küçümsemeyecektir. Kadın, tek tavuğunu misafirleri için keser. Yolda, halktan aldığını fazlasıyla ödeyen Bedreddin, oradan ayrılırken kadının kümesine yanlarındaki tavukların tamamını bırakır. Aldığı bire, çokla karşılık verdiği bu olay, Bedreddin hakkında keramet hikâyeleri oluşturacak niteliktedir. Resmî tarihin ve muhafazakâr bakışın aksine Erol Toy, bir destan kahramanı yaratmak için uğraşır.

Erol Toy, Bedreddin'i yüce bir kişilik, din ve bilim alanında bir üstat ve öncü, devrimci mücadelenin Anadolu'daki ilk önderlerinden biri olarak ele almıştır. Herhangi bir hatası, olumsuz davranışıyla karşılaşmadığımız roman kahramanı Bedreddin, Azap Ortakları'nda da Nazım Hikmet'in Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı'ndaki devrimci düşünce adamı kimliği ile yer alır. Yazar komünal düzene, Bedreddin'e ve yoldaşlarına hem bir övgü düzmüş hem de bir ağıt yaktır. Bedreddin ve müritlerinin mücadelesi roman türünde de destanlaştırılmıştır.

Medreseden Tekkeye, Düşünceden Eyleme: Marksist Romanda Kahramanın Tipikleşmesi

Okuma, öğrenme iştiağıyla dolu olan Bedreddin'in, her okuduğu kitapla duygu ve düşünce dünyasında değişiklikler olur. Tarihî olayları, insanın varoluşunu, dinleri, devletlerin ortaya çıkışlarını sorgular. Din bilgisi yanında tarih, felsefe, sosyoloji, tıp bilimi alanlarında da kendini geliştirir. Her problemi akıl yoluyla çözmeye çalışır. Şeyh Hüseyin Ahlati, Bedreddin ile görüşmek istediğinde, Bedreddin irkilir, çünkü onun şeyhlerle, tarikatlarla işi yoktur. Ancak bilimi her şeyin önüne koyan Bedreddin, Ahlati'nin sevgi, hoşgörü üzerine söylediklerinden etkilenir. Alay ettiği çile ve dervişliğe soyunur. Ahlati ile "bir hücrede, günışığından yoksun, günlerce yemeden içmeden, düşün"ür, çile çeker (Toy, 2008a: 250). Bedreddin'in kuşku, deney, bilim üzerine kurulu olan düşünce sistemi sevgi, inanç, sezgi ile gelişir. Tanrı'yı insanda bulan Mansur'un yoluna girer. Mevlâna ve Şems arasındaki ilişkinin benzeri, Bedreddin ve Ahlati arasında karşımıza çıkar. Ahlati, Bedreddin'in gerçeğe ulaşmada kendisini de geçtiğini görmekte ve onu "çağının Mansur"u olarak adlandırmaktadır (Toy, 2008b: 84). Babası Kadı İsrail, oğlunun tekke yoluna girdiğini öğrenince endişelenir, durum hakkında bilgi almak üzere bir adamını Bedreddin'e gönderir. Bedreddin'in cevabı kesindir. Uzunca bir süredir, dervişliğe soyunmuştur ve bundan sonra, vazgeçmeye niyeti yoktur. Görkemde bulamadığını, yoksunlukta bulmuştur (Toy, 2008a: 296). Bedreddin, baba evi Edirne'ye döndüğünde ise Kadı İsrail, durumun korktuğu gibi olmadığını anlar. Bedreddin, yine sapkın düşüncelerden uzak, bilgiye önem veren bir anlayışa sahiptir. Bedreddin'deki değişiklik sadece yöntemdedir.

Bedreddin, bir şeyh olsa da düşünceleriyle alışılmışın dışına çıkar. İnsanların bu dünyada nasıl mutlu olabileceklerini düşünür. Devletlerin nasıl kurulup yıkıldıkları, hukuk, emek, egemen, sömürü, eşitlik gibi konular üzerine kafa yorar. Bir şeyh olarak cennetin de cehennemin de bu dünyada olduğunu düşünür ve insanlar için yeryüzünde cenneti inşa koyulur. İnanç konusunda tutucu değildir. Genel anlayışın dışında bir din, tasavvuf anlayışına sahiptir. Medresede başlayan öğrenimi, tekkede yöntem değişikliğine uğrar. Bedreddin, ilim adamı kişiliğini şeyh olarak devam ettirir.

Okuduklarıyla, gözlemleriyle, hükümdarlarla ve bilginlerle/şeyhlerle yaptığı sohbetlerle düşüncelerini olgunlaştıran Bedreddin, düşüncelerinin eyleme geçirilmesi gerektiğinin farkındadır. "Yığınlar öğrenmeli egemenliğin ne olduğunu.

Ve dahi bunun ekonomik bir anlam taşıdığını. Bilmiyorlarsa, el adına değirmene su taşıyorlar, demektir. O bakımdan, görevimiz çok... İnsanlara emeğin değerini anlatmalıyız.” (Toy, 2008b: 79). İnsan, emeğine sahip çıkmalı, emeğinin sömürülmesine izin vermemelidir. Marx, Kapital’de, emeğin geniş ölçüde toplumsallaşmasıyla mülksüzleştirilecek olan kimsenin, kendi hesabına çalışan bir emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren bir kapitaliste dönüştüğünü söyler. “Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki sürekli azalmayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte, sayıları sürekli artan, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırmaları da genişler yaygınlaşır.” (Marx 2011: 727). 1400’lerin başında Osmanlı’da tam bir kapitalizmden ve işçi sınıfından söz edilemese de yine bir sömüren ve sömürülen vardır. Halk, emeğinin karşılığını alamamakta, beylerin baskısı altında ürettiğinin çoğunu vergi olarak vermeye zorlanmaktadır. Koşullar oluştuğunda sömürülen halk yığınları sömürü güçlerine karşı birleşeceklerdir.

Sömürünün farkında olmak yeterli değildir, eyleme geçmek gereklidir. Yeryüzünden sömürünün ortadan kalkması için mücadele edilmelidir. Üreten ve dahi yaratan birleştiğinde yeryüzünün en yüce gücü olacaktır. (Toy, 2008b: 190). Marx ve Engels’in 1848’de yazdıkları Komünist Manifesto’daki düşüncelerin benzeri, Erol Toy’un romanında, 1400’lerin Anadolu’sunda bir şeyh tarafından dillendirilmektedir. Üreten işçiler birleşerek sömürüye karşı mücadele edebileceklerdir. Yazar, özlemini duyduğu komünal yaşamı Bedreddin’in düşünceleri ve Marksist düşünce arasında benzerlikler kurarak geçmişte kurgular.

Marx’a göre insanların ahlâkî, dinî ve felsefi kanaatleri; düşünce, eylem ve politik davranışları ekonomik faktörlerle belirlenir (Wood, 2017: 142). Marksist düşüncedeki altyapının üstyapıyı belirlemesi meselesine Bedreddin, çoktanrılı dinleri, toplumların ekonomik kaynakları ile ilişkilendirerek değinir. Ona göre toplum, ekonomisini topraktan karşılıyorsa tanrısı da toprak ve gökyüzünde oluşmuş, ticaret öne çıkıyorsa buna bir de deniz eklenmiştir (Toy, 2008b: 111). Toplumların ekonomik yaşamları, inançlarına, sanatlarına vb. de yön vermektedir.

Dünya işlerinde gözü olmayan Bedreddin, Musa Çelebi’nin kazaskerlik teklifini kabul eder. Ancak Satu ve Börklüce ile kazaskerliği kabul edip etmeme meselesini uzun uzadıya tartışırlar. Bedreddin, yönetime yakın olarak sömürü dü-

zenini engellemeye çalışacaktır. Şiddet taraftarı değildir, öncelikle ikna yolunu tercih eder. Çarkın bütününe değiştirmek için Musa Çelebi'yi de düşünceleriyle etkileyebileceğini düşünmektedir. Toplumda bilge, âdil, yoksuldan yana görülen Bedreddin'i, Börklüce de teşvik eder. Mademki o makama biri getirilecektir. Hüküm veren kişinin niteliği de önemlidir. Bedreddin, yönetim çarkının işleyişini öğrenmeleri ve adaletsizliklere müdahale etmeleri için çeşitli bölgelere kendi öğrencilerini kadı olarak atar. Adalet, güçlüden, beyden yana değil, haklıdan yana işlemeye başlayacaktır. Romanda bu durum bir olayla örneklendirilir. Alatan adında bir çiftçi, arttırılan bey hakkını vermediği için Makbul Ağa tarafından dava edilir. Kaybetmesine kesin gözüyle bakılan davada, kadı, dava edilen köylü Alatan'ı haklı bulur. Mültezimle¹ reayayı eşit tutan "kadı"nın bu davranışı, köylünün kendine güven duymasını sağlar. Kul, kendinin bey ile eşit olabileceğini görmüştür.

İnsanların gereksiz yere ölmesini istemeyen Bedreddin, zamanı geldiğinde, egemenlere karşı başkaldırmadan efendi kul ayrımının kalkmayacağını da bilmektedir. Efendi efendiliğinden kendiliğinden vazgeçmek istemeyecektir. Ayaklanmanın gerekliliğini Bedreddin, mürdi Satu'ya şöyle ifade eder:

"-Kıyamsız olmaz mı gelişme Bedreddin Şeyh?

-Olmaz Satu emmimiz... Olmaz... Neden dersen, egemen, egemenliğini kıyamsız vermez de ondan. Sen kıyam etmesen annacındaki edecektir... tüm zulüm araçları, o'nun elindedir... Askerinden tekkesine..." (Toy, 2008b: 249).

Mehmet Çelebi, Musa Çelebi'yi saf dışı bıraktıktan sonra Bedreddin'i bir miktar maaş karşılığında İznik'e sürer. Günlük bir yük akçe ücretle emekliye sevk edilen Bedreddin, Anadolu'ya sürülmesiyle, kavgayı oradan başlatmaya karar verir (Toy, 2008b: 320) ve dervişlerini çeşitli bölgelere yollar. Yolsuzluk, haksızlık karşısında halka öğütler verilmesini, zamanı geldiğinde karşı koymaları için onları örgütlemelerini ister. Yoksulun kendi düzenini kurabilmesi için mücadele etmesi gerekecektir, hükümdardan en alttaki beylere kadar bütün egemenler

¹ Vergilerin üçüncü kişiler aracılığıyla toplandığı bir sistem olan iltizam, tımar sisteminden sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bedreddin'in yaşadığı dönemde bu sistemin uygulandığına dair kesin bir bilgi yoktur. "İltizamın Osmanlı dünyasında ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Uygulamasına ait ilk örnekler XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür." (<https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi>, 19.04.2019) ; İltizam sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki başlangıcı kesin olarak bilinmemekle beraber Hammer, bunun Fatih Sultan Mehmed zamanında Sadrazam Rum Mehmed Paşa tarafından uygulandığını belirtmektedir." (Aktan, 1991: 74)

elinde bulundurdıkları zenginlikten kendileri isteyerek vazgeçmeyeceklerdir. Zaman, artık eyleme geçme zamanıdır (Toy, 2008b: 360). Börklüce önderliğinde Anadolu'da, Botog önderliğinde Urumeli'nde örgütlenilip eyleme geçilecektir. Eylem, bir saldırı değil, halkın emeğine sahip çıkması, egemene vergi vermeyi reddetmesi, kul olmaya karşı durması şeklindedir. Ancak Bedreddin'in öngörüsü gerçekleşir; isyan, büyük bir kıyama dönüşür.

Bedreddin'in Din Algısı

Bedreddin, öncelikle medreseli bir din bilginidir. İlk hocası, babası Kadı İsrail'dir. Şeriat kurallarına uygun yetişmiş; fıkıh, hadis, kelam, belagat, sarf-nahiv, tefsir alanlarında öğrenim görmüştür (Balivet, 2000: 93). Romanda düzenbaz, çıkarıcı bir din adamı olan Kâmil Sofu bile, Bedreddin Mahmud'u, tıp bilgisinde, çağın en önde gelenlerinden biri olarak görür. Bedreddin'i kötülemek isterken, onun din alanındaki otoritesini de ortaya koyar. Ona göre Bedreddin, bilgisini şeytanın yolunda, düzeni yıkmakta kullanmaya niyetlenmiş; ilmini, iksir, büyü yapmakta kullanarak insanları, dinden imandan uzaklaştırmıştır (Toy, 2008c: 268). Bilgisi ve olayları yorumlayışıyla insanları etkiler, onların karşısına farklı bir din anlayışıyla çıkar. Bedreddin; Aristo'ya kadar insanlık tarihinin önemli bilginlerinin eserlerini okumuştur, bilgiyi her şeyin üstünde tutan bir anlayışa sahiptir. Hiçbir şeyin yoktan var olmadığını (Toy, 2008a: 206) ; bilimle, gerçeğin aydınlığa çıkarılacağını düşünmektedir. Dinleri, kendine çıkış noktası olarak kabul eder. Kutsal kitaplarda anlatılan ilk oluşumu okur. Tek efendi vardır, o da Tanrı'dır. Öğrendikleriyle kutsal kitaba yorumlar getirir, sürekli yazar.

Bedreddin, öte dünyaya inanmaz. "Cennet ve cehennem bu dünyadaki iyi ve kötü hareketlerin ruhlardaki acı ve tatlı görünümleridir." (Yaman 2018: 86). Ahlati'nin yerine şeyh olan Bedreddin, Ahlati'nin kendilerini öte dünyanın âdemleri olarak gören müritlerince onaylanmaz. Bedreddin'in cevabı, "Budalalar. Bir öte dünya var mı bellemekte?" (Toy, 2008b: 87) şeklindedir. Cennet ve cehennem, yalancı hocaların halkı etkilemek, korkutmak için kullandıkları kavramlardır. Çıkarıcı bir din adamı olarak çizilen Kâmil Sofu, Cüneyd Bey'in kuludur ve halkı Bedreddin'e karşı dolduruşa getirmek ister. Yine aynı din adamı, insanların dinî hassasiyetini kendi çıkarı için kullanır. Bey ordusunun, Börklüce ve adamlarınca bozguna uğratılmasını, karşılaştıkları geçidin cinler ve periler tarafından basılmış olmasına bağlar ve "Biz, sakatlanan cin tayfası için, okuyup üfledik. Az biraz da tazminat ödedik, artanı buyurursanız geri verelim." (Toy, 2008c: 239)

diyerek maddi kazanç sağladığını ortaya koyar. Bedreddin ise din ile bilimi ayırır. Sakız Adası'nda bir papazın; şeyhin, duasıyla fırtınayı dindirdiğini söylemesi üzerine, fırtınanın bir doğa olayı olduğunu, onun dua ile dinmeyeceğini (Toy, 2008b: 110) belirterek bilimsel olayların inanç meselesi yapılmasına karşı çıkar.

Bedreddin de Mansur gibi, insanı Tanrı'nın bir zerresi olarak görür. Ahlati ve Bedreddin arasındaki şeyh-mürit ilişkisi, sevgiye ve birbirlerinde Tanrı'yı görme esasına dayanır. Bedreddin, Ahlati'ye "Siz Tanrı'sınız..." diye hitap ederken, Ahlati de "Bizim Tanrımız, sizsiniz Bedreddin Şeyh..." (Toy, 2008b: 74) cevabını verir. Burada, yaratana yaratılarda bulma söz konusudur. Bedreddin, mitolojideki tanrıların ortaya çıkışını ise insanların ekonomik gelişmişlik durumuyla açıklar. İnsanların, toplumların ekonomik gelişmişliklerine uygun olarak tanrılar, tabular yarattığı düşüncesindedir (Toy, 2008b: 225). Ekonomik yönden zayıf olan halk, din adamlarını yanına alan egemenler tarafından aldatılmakta, sömürülmektedir.

İnsanların eşit olması gerektiğini düşünen Bedreddin, dinler arasındaki ayrılığa da karşıdır. İnanmak isteyenlerde din ayırmaz (Toy, 2008b: 117). Din, ırk, renk ayrılığı gözetmez. İster Hristiyan olsun ister putatapan, insanların bir düşüncede birleşmeleri yeterlidir. Her insan Tanrı'nın kuludur; birdir, eşittir, özgürdür, kardeştir (Toy, 2008c: 34). Kutsal kitaplarda da "yeryüzünü yarattık, insanlara bağışladık." (Toy, 2008c: 31) denildiği için yeryüzü, gökyüzü ve ikisinin arasındakiler, tüm insanlara ortak mal olarak bağışlanmıştır. Bedreddin, Tanrı düşüncesinden insanların birbirlerine üstün olmadıkları, eşit oldukları; eşit olan insanların da dünya nimetlerinden eşit olarak faydalanmaları gerektiği sonucuna varır.

Bedreddin'e Göre Egemen/Devlet, Hukuk ve Halk

Bayezid, Timur, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi gibi hükümdarlarla görüşme ve tartışma fırsatı bulan Bedreddin, egemenlik kavramı üzerine düşünür. Topluluk olmadan önce yaşamını dilediğince sürdüren insanlar, içlerinden biri çıkıp da liderliğe soyunup gücü ele geçirince ona tâbi olmak zorunda kalmıştır. İnsan özünde özgürdür; sonradan bey, kul gibi sınıflara ayrılmıştır. Tek efendi olan Tanrı, tüm insanları eşit, kardeş yaratmıştır. Yeryüzünde kurulan bu düzen, sonradan kurulan sahte bir düzendir ve insan, sömürünün olmadığı gerçek düzen için mücadele vermelidir.

Tarihte hüküm süren birçok güçlü devlet, sonunda yıkılmıştır. Bir Anibal, Spartaküs, İsa çıkmış hükümdarların güçlerini sarsmıştır. İskender, Oğuz, Atilla, Cengiz ve Timur, tarihte parlayıp sönen birer yıldız gibidirler (Toy, 2008a: 384). Tarihin bir dönemine damga vurmuşlar, dünyaya korku salmışlar, ancak önce kendileri ölümden, sonra devletleri yıkımdan kurtulamamışlardır. Yeryüzünde sonsuza kadar sürüp gidecek hiçbir devlet olmamıştır ve olmayacaktır. Her devlet bir gün mutlaka yıkılacaktır (Toy, 2008a: 308). Çünkü her devlet, yıkılan bir başka devletin yerine kurulmaktadır ve sonsuza kadar yaşayan hiçbir varlık, kurum vb. yoktur. Bedreddin'e göre gelecek, devletlerin, hükümdarların değil emekçinindir (Toy, 2008a: 302).

Egemenler, savaşları bir sömürü aracı olarak kullanmakta ve egemenliklerinin devamını, sömürdükleri insanlar aracılığıyla sağlamaktadırlar. Börklüce Mustafa, şeyhinin düşüncelerinin sözcülüğünü üstlenir: "Eğer yöneticiliğe alışan kişi, başka insanlardan üstün olduğu sanısına kapılırsa, zorbalığı yeniden getirebilir. (...) savaş ve asker, zulmün en kötü araçlarıdır... Tekkeler, dervişler, bilginler de zulüm araçlarıdır. Çünkü düzenin değişmesini, inan kardeşliğinin gelişmesini istememekte, saraydan öteki zulüm ve dahi saldırı araçlarından pay koparmayı, insan mutluluğunu sağlamanın çilesine yeğlemektedirler." (Toy, 2008c: 35). İnsanların eşitliğini vurgulamak için yeryüzüne birçok din gelmiştir. İsa, kölelik ve sömürü olmasın diye insan kardeşliğini önermiş; Muhammed, din kardeşliğini savunmuştur (Toy, 2008a: 362). Bedreddin'e göre devlet, halkı yaşatmak için olmalıdır, ancak mevcut düzende insanlar devletler için ölmekte, öldürülmektedir (Toy, 2008a: 289).

Romanda üzerinde durulan kavramlardan biri de hukuktur. Bedreddin, hukukun niçin doğduğu ve uygulanma amacı üzerinde de fikir yürütür. Ona göre hukukun doğuşu ilk zorba insana dayanmaktadır. Çünkü zorbalığın, haksızlığın olmadığı yerde haklılar da olmaz. Hukuk, sömürünün devam etmesi için bir araçtır. Hukuk, egemenin haksızlıklarını haklı göstermek için ortaya çıkmıştır (Toy, 2008b: 149). İnsanların, ilk dönemlerine özlemlerinden dinsel hukuk kuralları doğmuştur. Yahudi hukuku, Hristiyan hukuku, İslam hukuku her seferinde daha ileri, daha eşit bir toplumu müjdelemiştir. Ancak hukuk, egemenlerin korunma zırhına dönüşmekten kurtulamamıştır.

Kutsal kitaplara da bakılsa, bilimsel verilere de insanlar topluluk olmadan önce herkes kendi çabasının sonucuyla yaşamıştır. Efendiler, ilk zorbalılar olarak

ortaya çıkınca topluluklar oluşmaya başlamış; her topluluk daha da çoğalıp, güçlenmeye çalışarak egemenlerinin gücüne hizmet etmişler ve kendilerinin daha çok sömürmelerine neden olmuşlardır. "Ezenlerin yaşam biçiminin ezilenlerin çıkarlarının adeta topyekûn bir şekilde feda edilmesiyle devam ettirilebilir olması, tahakkümün doğasında vardır." (Wood, 2017: 192). Her egemen, tek egemen olmaya çalıştıkça, egemenlik durmaksızın el değiştirmeye başlamıştır. Egemenliği elde etme ya da koruma arzusu halkın daha da baskı altında kalmasına neden olmuştur. Yani düzen, yıkımını kendi kendine hazırlamıştır (Toy, 2008c: 411).

Egemenliğin bir kişi veya zümrede toplanmasına karşı olan Bedreddin, herkesin Tanrı katında olduğu gibi, yeryüzünde de eşit olmasını istemektedir. Kimse kimseye rengine, dinine, düşüncesine göre üstün olmamalı, birlikte çalışılıp birlikte üretilmeli ve tüketilmelidir. Egemenin olduğu devlet sistemleri hem kendi halkları hem de başka devletlerin halkları için bir sömürü düzenidir.

Azap Ortakları: Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal

Ortak bir yaşam düşünüyü eyleme geçirmenin eziyetine, sıkıntısına birlikte göğüs geren şeyh ve müritleri, yaşamlarının sonlanışı yönüyle de azap ortağıdır. Şeyh Bedreddin, müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ile yeni bir düzen kurma hayaliyle yola düşer. Bedreddin, yeni düzenin düşünce yönünü, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ise eylem yönünü temsil etmektedir. Doğumundan ölümüne kadar anlatılırken Bedreddin'in, kişisel yaşamından çok duygu ve düşünce dünyasını şekillendiren öğrenimi, karşılaştığı din ve bilim insanları, hükümdarlar karşısındaki dik duruşu ve sözünü esirgemezliği, etkileyici konuşmaları, tartışmalarda üstün gelişi, bir öndere dönüşmesi üzerinde durulmuştur.

Lunaçarski, edebiyat yapıtının, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, her zaman ya yazarın sınıfsal psikolojisini ya da çeşitli sınıfların yazar üzerindeki karmaşık etkilerini yansıttığını belirtir (1998: 49). Anlatılarda ideolojik bakışın baskın olduğu Bedreddin'i, toplumcu gerçekçi yazar ve şairler, sömürü düzenine başkaldırının Osmanlı'daki önderi olarak ele alırlar. "Nâzım Hikmet'te feodal düzenin daracına çektiği ulaşılması güç yüceltilmiş kişilik, yüce birey kodlaması, onu öncü tipine ve ideal kişiliğe çevirirken takipçilerince de bu kodlama sorgulanmadan şablona dönüştürülerek yeniden üretilen kişiliği ver(ir)." (Gariper&Küçükcoşkun,

2007: 157). Mustafa Necati Sepetçioğlu gibi milliyetçi, muhafazakâr çizgideki yazarlar ise Bedreddin’i kişisel hırsları olan, müritlerinin elinde oyuncak, edilgen bir tip olarak ele alırlar.

Romanda imkânsızlıklar dile getirilse de hiçbir zaman umutsuzluğa düşülmez. Bedreddin, başarısız olan başkaldırdan sonra bile umudunu korumaktadır. Kendini ve müritlerini ilk kıvılcımı yakan, ilk ışığı tutan; insanların yüreğine sevgi, kardeşlik; düşüncesine özgürlük, eşitlik kavramlarını eken kişiler olarak görmektedir (Toy, 2008c: 337). Kaçınılmaz sonun yaklaştığını anlayan Bedreddin, Kaygusuz’a, Varıdat’ını ve son yazdığı kitabın (Nur-u Kulûb) birer nüshasını verir, onu Mısır’a Ahlati’nin hankâhına gönderir (Toy, 2008c: 387). Yazdıklarının, yarına kalmasını sağlamaya çalışır.

Mehmet Çelebi, ilim alanında üstünlüğü herkes tarafından takdir edilen Bedreddin’le ilgili doğrudan hüküm vermek istemez. Yargılama için mahkeme kurulur. İdamı için fetva verecek bilgin bulunamaması ihtimaline karşılık, Bedreddin’e kendi fetvasının kendisine verdirilebileceği söylenir. Efendi-kul ayrılığına karşı olan Bedreddin, Mehmet Çelebi’den af dilemez. Çelebi’nin, “Benzinizi sarı görürüz, nedendir?” sorusuna, Bedreddin, “Kişiyi yılan sokanda böyle olur.” (Toy, 2008c: 400) cevabını verir. Menakıbnâme’ye göre Bedreddin’in cevabı “Şems’e lâzımdır sufret vakt-ı gurûb” şeklindedir (Balivet, 2000: 99). Romanda Kara Sinan ve Yusuf Bey, Bedreddin’i, Dimetoka’da hem konuk ederler hem de işlerin kötüye gideceğini anlayınca, Mehmet Çelebi’ye teslim ederler. Bu kişilerin ikiyüzlü davranışı, Bedreddin’i derinden etkilemiş görünmektedir.

Bedreddin, Molla Harevi ve Bayezid Paşa’nın suçlamalarını savuşturur. Molla Harevi, Bedreddin için, “Kanı helal ve amma malı haramdır.” fetvasını sultana sunmuştur (Yaltkaya, 2001: 158). Romanda da Harevi, idam fetvasını verir, hatta buna çok istekli görünür. Ancak Evrenos ve Molla Haydar, “Kuramcıyı yitirmek, kuramın yanlışlığını ispatlamakla mümkündür.” (Toy, 2008c: 415) düşüncesiyle bu fetvaya karşı çıkıp Bedreddin’e söz hakkı tanınmasını isterler. Çünkü Muh-yiddin-i Arabi’den beri Bedreddin gibi bir bilgin gelmediğini, dolayısıyla onun yitirilmesinin bir cinayet olacağını düşünmektedirler (Toy, 2008c: 404).

Bedreddin, Molla Haydar ile sohbetinde nerede yanlış yaptığı konusunda düşüncelerini dile getirir. Barışçı bir yolla düzeni değiştirmenin mümkün olmadığını, ancak bunu geç anladığını; akınlar yoluyla başarıya ulaşılabilecekken, “salt emek yolunu önerdiği” için mücadeleyi kaybettiklerini belirtir (Toy, 2008c: 409).

Hedefine ulaşamasa da başkaldıran bir kahraman olan Bedreddin, kendisine getirdiği eleştiri ile okurun gözünde daha da yücelir.

Şerefettin Yaltkaya'nın, İdris-i Bitlisi'den naklettiğine göre Molla Haydar, "Şimdi bizzat kendin, işlerinin fetvasını ve münasebetsiz şekilde yaptıklarının cezasını söyle" demiştir (Yaltkaya, 2001: 94). Başlangıçta kendini savunan Bedreddin, düşüncelerinin İslam'a aykırılığını kabul etmez. Tek efendi olarak Tanrı'yı gördüğünü belirtir. Mahkemenin seyrini kendi aleyhine yönlendirerek, kendi fetvasını kendisi verir. Bedreddin, sonunun darağacı olacağını bilse de pişmanlık göstermez. Bedreddin; karanlığın, aydınlığı hiçbir zaman yenemeyeceğini düşünmektedir. Bir süre gece olması, gündüzün gelmeyeceği, güneşin doğmayacağı anlamına gelmez (Toy, 2008c: 410). Ölüme gidişi de şiir gibi olur. "Ağır ağır ipe doğru yürüdü Bedreddin... Serez ortasında, koca çınarın dalına konulmuştu yağlı urgan... İkirciksiz, kıvançlı, sanki şölene gider gibi, ilerledi..." (Toy, 2008c: 416) :

"-Mademki bu kerre mağlubuz

Netsek, neylesek zaid.

Gayrı uzatman sözü.

Mademki fetva bize aid

Verin ki basak bağrına mührümüzü..." (Nazım Hikmet, 1993: 257).

Eski bir yeniçeri olan Börklüce Mustafa, dervişliğe soyunmuş; sohbetlerini dinlediği Bedredin'le Şeyh Ahlati'nin ölümünden sonra tanışmış ve onun en önemli müridi ve yoldaşı olmuştur. Şeyh Bedreddin'i bir devrimci olarak gören Mustafa, tam bir dava adamıdır. Şeyhine bağlıdır. "Yıkınız engelleri şeyhim..." (Toy, 2008b: 190) diyerek eylemci yönünü açığa vurur. Börklüce, heyecanlıdır, şeyhinin düşüncelerini uygulamak için her zorluğu göze alır. Ona göre şeyhi, gelecek güzel günlerin müjdecisidir. "Şeyhimiz buyurmuş ya bir gün.... Bir gün gelecek, yeryüzünde kendi kendine çalışan araçlar yapılacak. İnsan akli buraya doğru seyirtmektedir." (Toy, 2008c: 97-98). Zamanla adı Dede Sultan'a çıkan Börklüce, Aydın'da halka, şeyhinin öğretisini anlatır. İlk insan, toprağın sahibidir, tüm insanlık da ilk insanda türediğine göre; toprak, insanların ortak mirasıdır. Onda her insanın eşit hakkı vardır (Toy, 2008c: 31). Börklüce Mustafa'ya göre, "Yârin dudağından öte her şey, insanların ortak malıdır." (Toy, 2008c: 33).

Şeyh Bedreddin'den sonra Börklüce Mustafa da yüceltilen bir kahramandır. Şeyhinin düşüncelerini ezberden okur gibi konuşur. Ona göre sömürü, yeryüzünden tamamıyla kaldırılmalıdır. Sömürü kalkmadıkça, eşitlik, özgürlük için yapılacak her düzenleme egemenlerin işine yarayacaktır. Yoksulun yoksulluğu, varsılın varsıllığı devam edecek; efendi kul arasındaki uçurum büyümeye devam edecektir (Toy, 2008c: 312). Börklüce'nin, kurulmasını sağladığı "Ortaklar" kadar, ölümü de destanlaşır. Ellerinden ayaklarından çarmıha mihlarlar, kollarını, bacaklarını koparırlar. Bayezid Paşa'nın işkencelerine rağmen düşünce ve eylemelerinden pişmanlık duymaz. Hz. İsa ile Mustafa arasında kurulan benzerlik dikkat çekicidir. Börklüce'nin ölümü etrafında mistik bir hikâye oluşturulur. Ölümden sonra çiniciler, fırını açtıklarında, birbirine benzer kırmızılıklar görürler. Börklüce'nin kanı, İznik çinilerine renk vermiştir (Toy, 2008c: 347).

İnegöllü Yahudi bir tüccar olan Hokmal, Torlak Kemal adını alır ve Bedreddin'in öne çıkan müritlerinden olur. Börklüce Mustafa ile Anadolu'da ayaklanmayı başlatır ve Börklüce ile aynı sonu paylaşır. Bey askerine direnmeyen köylülere "Her şeyi siz yaparsınız bire karındaşlar. Asil güç sizsiniz." (Toy, 2008c3: 193) diye çıkışır. Şeyhi gibi, köylünün egemen için değil, kendi için üretmesi gerektiğini düşünmektedir.

Balivet'e göre, 1416 isyanı Bedreddin'e mâl edilse de onun bu isyanın itaat edilen şefi ve etkin elebaşı olduğu (...) Osmanlı kaynaklarının ileri sürdüğü bir varsayımdan öteye geçmemektedir (Balivet, 2000: 130). Azap Ortakları'nda ve toplumcu gerçekçi çizgideki diğer yazar ve şairlerin eserlerinde ise Şeyh Bedreddin isyanın teorisyeni, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal onunla aynı kaderi paylaşan eylemci müritleri olarak yer alırlar.

Yeryüzü Cennelinin İnşası: Ortaklar

Thomas More, Ütopya'yı 1516'da yazmıştır. Azap Ortakları'nda oluşturulmaya çalışılan ideal dünya düzeni, Ütopya'dan öncedir. Yazar, hayal ettiği komünal yaşam düzenini Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri adı verilen kargaşa döneminde kurgular. Aydın'da bir örnek evlerin, ortak odaların olduğu, iş bölümüyle herkesin üretime katıldığı ve eşit pay aldığı örnek kent, düşlenen ideal dünyanın bir prototipidir. Kentin adının Ortaklar olması da boşuna değildir. Marksist dönüşüm romanlarında geleceğe umutla bakılır. Güzel günler, bir gün mutlaka gelecektir. Yazarın görevi, tipik olay ve kahramanlar yaratarak geleceği kurgulamaktır. Azap

Ortakları, "yeryüzü cenneti" tasarımıyla ütopyik romanlarla benzerlik göstermektedir. Ancak yeryüzü cenneti, sadece bir tasarımdan ibarettir. Gerçekleşmesi için mücadele edilmesi gerekmektedir. Yazar, bu tasarımın gerçekleştirilebilmesi için yapılması gerekenleri, Bedreddin isyanı aracılığıyla anlatma yoluna gitmiştir.

Romanda "yeryüzü cenneti" söz grubu birçok kez yinelenir. Kurulmaya çalışılan, yoksulun olmadığı, herkesin ürettiğinin karşılığını aldığı, ürünün eşit olarak paylaşıldığı, gerçek eşitliğin olduğu bir kenttir. Cennetin de cehennemin de öte dünyada değil, bu dünyada olduğunu söyleyen Bedreddin, Timur'la konuşmasında kurulmasını istediği düzenin özelliklerini ona yönelttiği şu sorularla ortaya koyar:

"Beyleri, derebeyleri, toprağı ve insanı mülk sayanlar sürdürecekler mi egemenliğini? Yoksa bütün bunlara son verilip, yepyeni, sömürsüz bir düzen mi kurulacak? Örneğin toprak işleyenin mi olacak? Tezgâh üretenin sahipliğine mi verilecek? Küçük üreticinin tepesine binmiş, hatta düzenin şekline tımar, zeamet, mütevellî ya da mütesillimlerin bile ensesine binmiş olan tefecilik kalkacak mı? Sizin kuracağınız düzende daha açık söylemek gerekirse, herkes ürettiğince pay alıp, dilediğince özgür olacak mı?" (Toy, 2008a: 358).

Timur, dönemin güçlü bir hükümdarı olarak Bedreddin'e kendi egemenliğinden, toplum düzeninden söz eder; Bedreddin, herhangi birinin egemenlik sürdüğü toplumlarda sömürsüz bir düzenin imkânsızlığını dile getirir.

Bedreddin, tüm dünyanın tek bir bayrak altında toplanmasını, tek bir devlet olmasını istemektedir. Çünkü böyle olduğunda ayrı ayrı hükümdarlar, devletler olmayacak; savaşlar olmayacak, insanlar mutlu olacaktır. Herkes tek bir tanrı tarafından yaratıldığına göre, insan ve devlet olarak üstün olunmasının; din ayrılığının, efendi kul ayrımının anlamı yoktur.

Börlüce Mustafa'nın Aydın'da kurduğu düzen, bir yeryüzü cennetini andırmaktadır. İnsanlar kendi emeklerinin, aynı zamanda sahibidirler de. Ortaklar'da insanların yaptıkları tek bir iş yoktur. İşler bölünmüştür. İnsanlar hem her zanaatı öğrenmek hem de işin tekdüzeliğinden sıkılmamak için bu bölümlerde yer değiştirerek çalışır (Toy, 2008c: 157). Marx, iş bölümünün ezen ve ezilen sınıfın oluşmasındaki rolüne değinir. Ona göre iş bölümü "emekgücünün sömürülme aracı olarak sermaye tarafından daha iğrenç bir şekilde sistemleştirilir ve yerleştirilir. Bir ve aynı aleti yaşam boyu kullanmanın verdiği uzmanlık, şimdi, bir ve

aynı makineye yaşam boyu hizmet etmenin verdiği uzmanlık halini alır.” (Marx, 2011: 404). Ortaklar’da bir kişi “kil bölümünde, kiremilitçilikten, tuğlacılığa, boruculuktan, testi ve çanakçılık gibi ince işlere değin tüm bölümleri dolaş(ır). Her gün bir iki bölüm değıştiri(r).” (Toy, 2008c: 157).

Dukas, tarihinde, âdi bir Türk köylüsünün “kadınlar dışında yiyecek, giyecek, maaş ve arazi gibi şeylerin hepsinin umumun ortak malı sayılmasını” tavsiye ettiğini belirtir (Yaltkaya, 2001: 96). Nazım Hikmet’in şiirinde “yârin yanağından gayrı” dizesi, romanda “yârin dudağından öte”ye (Toy, 2008c: 33) dönüşür. Bedreddin’in düşünö, düşüncesini eyleme dönüştüren Börklüce Mustafa, her şeyin ortak olarak üretildiğı ve tüketildiğı Ortaklar adlı ütöpic bir yerleşim yeri oluşturur, ancak bu düzenin yayılacağı ve kendi egemenliklerinin sona ereceğini gören egemenler bu yeryüzü cennetinin devam etmemesi için gereken önlemi alır.

Murat Belge, romanda ideal olan anlatılmaya çalışılırken akla uygun olmayan olaylara yer verildiğine değinir. 1400’lerde Anadolu’da kurgulanan kentleşme, sosyal konut, makineleşme gibi hikayelerin tarihi kişilikler çevresinde oluşturulan tarihi bir romanda gerçeklikle uyuşmadığını belirtir ve yazarın tutumunu eleştirir (Belge, 2009: 82). Erol Toy, romanını her ne kadar tarihî gerçekliğe sahip kişiler etrafında kurgulasa da olaylara bir tarihçi gibi yaklaşmamıştır. Olaylara Marksist ideoloji penceresinden bakmış ve hâldeki düşüncelerini, Bedreddin ve yoldaşlarının zamanında, bir yaşanmışlıktan yola çıkarak yeniden kurgulamıştır. Yazarın amacı tipik bir olay ve kahraman etrafında sosyalist bir dünya özlemine ortaya koymaktır. Yazar, yer yer anlatıcı ile arasına gereken mesafeyi koyamamış ve roman, yazarın düşüncelerinin sergilendiğı bir metne dönüşmüştür.

Romanın Arka Planında Tarihî Olaylar: Osmanlı’da Taht Kavgaları

Romanın asıl konusunun arka planında tarihî olaylar, taht mücadeleleri, hükümdar olmak için yapılanlar da yer alır. Savcı Bey, babası Murat tarafından, kendisine isyan ettiği için öldürtölmüştür. Murat Hüdavendigar savaş alanında bir Sırp tarafından öldüröldükten sonra Yıldırım, kardeşi Yakup’u öldürtmüştür: “Murat Beyimiz yanında Yakup Beyimiz de uzanıp yatmaktadır. Otağda bir pusu beklemiş aslanımı. Ve Osmanoğulları, oğul kanından sonra, karındaş kaniyle da yıkarlarmış ellerini.” (Toy, 2008a: 334). Bayezid tahta geçtikten sonra, Timur’a boyun eğmez. Timur, “Bayezid, buyruğumuzu dinlemedi. Adımıza hutbe

okutmasını ve ülkesinde hüküm sürmesini bildirdik...” (Toy, 2008a: 354) diyerek Bayezid’i uyardığını, ancak kendisinin dinlenilmediğini belirtir. Timur, Ankara savaşında Bayezid’i bozguna uğratar ve onu esir alır. Timur, kendine çok güvenen bir hükümdardır, ona göre “komutanın akıllısı, annacındaki orduyu yönetendir.” (Toy, 2008b: 302). Bayezid’in oğulları Süleyman, Musa, Mehmet Çelebi arasında da taht kavgası yaşanır. Her biri bir bölgede hükümdarlığını ilan eder. Bedreddin’in kazaskerliğini üstlendiği Musa Çelebi, Mehmet Çelebi’ye yenilir. Bedreddin ve müritlerinin ayaklanması sırasında, Timur’la savaşta yittiği söylenen Şehzade Mustafa, tahtta hak iddiasıyla Selanik’te ortaya çıkar (Toy, 2008c: 360).

Anadolu’da taht oyunlarından uzak, bütün tahtların karşısında bir düzen kurma çalışmaları yürütülmektedir. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal, beylere vergi vermeyi reddederek kendi ürettiklerine, emeklerine sahip çıkarlar ve halkı örgütler. Aynı zamanda silahlanan köylüler, üzerlerine gelen bey ordularına üstün gelirler. Durumun tehlikesini gören Mehmet Çelebi, komutanlığına küçük şehzade Murad’ı atadığı ve Bayezid Paşa’nın önderliğindeki orduyu ayaklananların üzerine salar. Bayezid Paşa, çok gaddar bir kişidir; askerlere, isyancı köylülerin saklandıkları ormanları tutuşturma talimatı verir. Kadın, çocuk, yaşlı demeden kılıçtan geçirilmesini buyurur. Âsilerin başına gelenlerin ibret alınması için beşikteki bebeklerin süngülenmesine dahi göz yumar (Toy, 2008c: 375). Evladını, kardeşini öldürmekten çekinmeyen Osmanoğlu, iktidarını korumak için kendi halkını kılıçtan geçirmekte tereddüt etmez.

Taht mücadeleleri, Bedreddin’in egemenlik kavramı üzerine düşüncelerini doğrular niteliktedir. Egemenlik söz konusu olduğu müddetçe, onu elde etmeye çalışan insanlar da olacaktır. Romanda kişisel çıkarları olan, iktidar hırslısı kişiler ya öldürülür ya da sonunda başarıya ulaşırken; iktidar(lık) karşısında yer alan ve ona karşı ayaklanan kişiler her halükârda kaybeder. Bir tarafta hükmetme, egemen olma; diğer tarafta egemenlik, hükümdarlık anlayışını kökten kaldırma girişimi söz konusudur. Egemen, farklı isimlerle egemenliğini sürdürmeye devam eder. Geleceğin emekçinin olacağı, bir umut olarak kalır. Marksist bakış açısıyla yazılan eserlerde, mücadele kaybedilse bile, umutsuzluğa yer verilmez. Yazar/şair, “bir gün mutlaka” özlenen yeryüzü cennetinin gerçekleşeceğine okuyucuyu inandırmaya çalışır.

Bir Propaganda Aracı Olarak Şiir

Lunaçarski, propagandayı, "derin bir bilgiye dayanarak yeni bir inancın durmadan vaaz edilişi" (1998:75) olarak tanımlar. Toplumcu gerçekçi eserlerde propagandadan, slogan üslûbundan sıkça yararlanır. Bir düşünceyi, tezi okura aşılamaaya çalışan yazar, dili araç olarak kullanır; devrimci bir vaiz gibi davranır. İktidar karşıtı söylemini roman boyunca devam ettiren yazar, okuru "eyvan, kızan, ban, annacında, sencileyin, vazgelmek" vb. sözcükler aracılığıyla dönemin havasına katmaya çalışır ve yüzlerce yıl öncesinde komünal bir yaşam alanı kurular. Girişilen eylemin başarısızlıkla sonuçlanması önemli değildir. Mühim olan böyle bir düşün, düşüncenin insanların aklına düşürülmüş olmasıdır.

Toplumcu gerçekçi şiirde dil, bir söylev havasında kullanılır. Yazarın amacı bir sanat eseri ortaya koymaktan çok düşüncelerini geniş kitlelere iletmektir. Romanda yer alan şiirler hep saz eşliğinde söylenmekte, bir slogan işlevi görmekte, mücadele edenleri yüreklendirmekte, okuru da heyecanlandırmaktadır. Gâzi ve alp tipi olan Abdal Boga, koçaklamalar söyler.² Satu, Yunus'tan nefesler söyler.³ Kaygusuz Abdal⁴, Halil Ahi⁵ Eşrefoğlu Rumi⁶, Abdal Musa⁷, Said⁸ nefesler, deyişler söylerler. Bu şiirler roman kahramanlarının aynı dava çevresinde toplanmasını ve okurun da kahramanlarla özdeşleşmesini sağlar. Romandaki şiirler, kurmaca kişilerin söyledikleri değildir; tarihî gerçekliği olan şairlerden alıntılanmıştır. Abdal Veli'nin, Börklüce'nin ölümünün ardından söylediği nefes gibi:

"Akdeniz yakası, Aydın illeri,
Kuşlar gider bizim Dede Sultana
Cemalin görünce yürüdü dağlar
Taşlar gider bizim Dede Sultana
(...)

Veli'm aydur dört dergâhtan evveli
Şeyhoğlu, Bedreddin, Bektaş-i Veli
Ortaklar adına didemin seli
Çağlar gider bizim Dede Sultana" (Toy, 2008c: 368).

2 Toy 2008a: 37, 67.

3 Toy, 2008a: 319; Toy, 2008b: 338; Toy, 2008c: 136.

4 Toy, 2008b: 340; Toy, 2008c: 18, 138, 142.

5 Toy, 2008c: 129-130.

6 Toy, 2008c: 131,132,134.

7 Toy, 2008c: 189, 368.

8 Toy, 2008c: 273, 274, 277.

Nefeste, Börklüce Mustafa'nın Aydın'da kurmaya çalıştığı düzen ve sonrasında yaşananlar hikâye edilmiş ve Börklüce, şiir aracılığıyla ölümsüzleştirilmeye çalışılmıştır. Yazar, kullandığı propaganda dilini, şiirler aracılığıyla daha da etkili kılmıştır.

Slogan dili roman boyunca kullanılır. Yazar, Bedreddin'e, "Eğer elimizde olsa, gökyüzünden güneşi indirip, insanların beyinlerindeki tüm karanlıkları parçalamak isteriz." (Toy, 2008b: 154) cümlesini söyleyerek, klişe diyebileceğimiz bir benzetme yapar. Bu cümleler, Nazım Hikmet'in "Güneşi İçenlerin Türküsü" şiirini anımsatır. İçinde bulunulan karanlık durumdan kurtulabilmesi için insanların, güneşe akın etmeleri gerekmektedir. "Yeryüzünde tutuklanamayan tek şey düşüncedir." (Toy, 2008b: 359) vb. yazarın ideolojik bakışını yansıtan cümleler, ideolojik söylemi öne çıkarır, romanı dil ve anlatım yönünden kusurlu hâle getirmiştir.

Sonuç

Tarihî olay ve kişiler edebî eserlerde yazarın muhayyilesinde dönüştürülerek, değiştirilerek yeniden kurgulanır. Nesnel olması beklenen tarih bilimi, yazıldığı dönemin iktidarının, yazarının öznel bakışını yansıttığı için kurmacaya yaklaşır. Tarihçiye nazaran daha özgür olan sanatçı ise eserinde tarihî gerçekliklerden, ki onun da ideolojisi öne çıkar, söz edebilir. Birçok kurmaca metne konu olan Şeyh Bedreddin'e bakış, tarihî kaynaklardaki gibi ideolojiktir. Azap Ortakları romanında Şeyh Bedreddin'in düşünceleriyle olgunlaşan ve müritleri Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal'in önderliğinde gerçekleşen isyanın yanı sıra Kadı İsrail'in Simavna'ya kadı oluşundan Bedreddin'in idam edilmesine kadar gerçekleşen kurgu dışı tarihî olaylar da kronolojik şekilde yer alır. Romanda yer alan tarihî olaylar, Bedreddin'in düşüncelerinin gelişme aşamalarını ve eyleme dönüşme nedenlerini ortaya koyar. Olaylar neden sonuç ilişkisiyle ele alınır. Tarihten yararlanılarak bugüne, geleceğe ışık tutmak amaçlanmıştır. Din ve bilim alanında kendini geliştiren, dönemin önde gelen bilim/fıkıh insanlarından biri olan Bedreddin, diğer din adamlarından farklı olarak olaylara diyalektik açıdan bakar. Yazarın Marksist bakış açısının baskın olduğu romanda, Bedreddin ve mücadelesi ile sömürü düzenine başkaldırı yüceltilmiştir. Şeyh Bedreddin ve müritleri yazara göre, haklı mücadelelerinin sonunda haksız bir şekilde öldürülseler de düşlelerinin sonraki dönemlere ulaşması açısından başarıya ulaşmış sayılırlar. Nitekim romanın sonunda hükümdar ve yargı divanı karşısında Bedreddin, söyledikle-

riyle ve tavırlarıyla yenik bir tutum sergilemez. İnsanın yaratılışı, özgürlüğü, eşitliği; egemenlik ve sömürü gibi kavramlar üzerinde düşünen; yaşadığı dönemde ve coğrafyada düşlerini gerçekleştirmek için müritleriyle mücadele veren Bedreddin ve müritleri, olumlu birer tip olarak çizilmiştir. Bedreddin, Börklüce ve Torlak Kemal mücadeleleri, eylemleri ve ölümleriyle azap ortakları olarak birer destan kahramanına dönüştürülmüşlerdir. İnsanlık tarihinde Bedreddin ve müritleri Börklüce Mustafa, Torlak Kemal gibi birçok düşün ve eylem adamı ortaya çıkmış ve iktidarlara karşı başkaldırmışlardır. Erol Toy, Azap Ortakları'nda, Şeyh Bedreddin'in düşüncelerinden ve 15. yüzyılın ilk yarısında Ortaklar'da uygulanmaya çalışılan komünal toplum örneğinden yola çıkarak ideal bir kahramanın önderliğinde; düşlenen sınıfsız, sömürsüz, özgür, eşit toplum düzeninin iktidara başkaldırılarak ve birlikte hareket edilerek elde edilebileceğini vurgulamıştır. Resmi tarihlerin ve muhafazakâr metinlerin, kişisel çıkarlarının peşinde koşan; bazen bir sahte peygamber, bazen bir zındık olarak anlattıkları Bedreddin, Azap Ortakları'nda insanlık için düşünen, mücadele eden ve hayatını feda eden devrimci bir tarihi kişilik olarak anlatılır.

Kaynakça

- Aktan, Coşkun Can (1991). "Osmanlı İltizam Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 71, s.73-79.
- Anıl, Yaşar Şahin (2009). *Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Kastaş.
- Belge, Murat (2009). *Genesis, "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni*, İstanbul: İletişim.
- Balivet, Michel (2016). *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*, Ela Güntekin (çev.), İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt.
- Çelik, Yakup (2002). "Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki, Tarihî Romanda Kişiler", *bilig*, Sayı 22, s. 49-68.
- Çoban, Barış (2018). "Tarih Metinlerarasılık ve Altın Çağ Bağlamında Toplumsal Başkaldırı ve Şeyh Bedreddin Hareketi", *Tarih-Ütopya-İsyan Şeyh Bedreddin*, Barış Çoban (haz.), İstanbul: Su.
- Eagleton, Terry (2014). *Marxizm ve Edebiyat Eleştirisi*, Utku Ozmakas (çev.), İstanbul: İletişim.
- Engels, Friedrich (1978). *Köylüler Savaşı*, Okay Gönensin (çev.), İstanbul: Payel.
- Fischer, Ernst (1990). *Sanatın Gerekliliği*, Cevat Çapan (çev.), Ankara: Verso Yayınları- İmge Kitabevi.
- Gariper, Cafer; Küçükcoşkun, Yasemin (2007). "Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Darağacı Romanında Şeyh Bedrettin İmgisinin Dönüşümü", *Erdem*, Sayı: 49, Ankara, s. 151-182.
- Gürsel, Nedim (2018). "Thomas Münzer Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet", *Şeyh Bedreddin Tarih Ütopya İsyan*, Barış Çoban (haz.), İstanbul: Su.
- Lukacs, Georg (1987). *Avrupa Gerçekçiliği (Balzac-Stendhal-Zola-Tolstoy-Gorki)*, Mehmed H.Doğan (Çev.), İstanbul: Payel.
- Lunaçarski, Anatoli (1998). *Sosyalizm ve Edebiyat*, Asım Bezirci (çev.), İstanbul: Evrensel.
- Marx, Karl (2011). *Kapital Birinci Cilt*, Alaattin Bilgi (çev.), Ankara: Sol.
- Moran, Berna (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İstanbul: Cem.
- Munslow, Alun (2000). *Tarihin Yapısökümü*, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Nazım Hikmet (1993). *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* İstanbul: Adam.

Ocak, Ahmet Yaşar (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Raymond, Williams (1990). *Marksizm ve Edebiyat*, Esen Tarım (çev.), İstanbul: Adam.

Toy, Erol (2008). *Azap Ortakları 1*, İstanbul: Yaz.

Toy, Erol (2008). *Azap Ortakları 2*, İstanbul: Yaz.

Toy, Erol (2008). *Azap Ortakları 3*, İstanbul: Yaz.

Wood, Allen W. (2017). *Karl Marx*, Dilek Yücel-Barış Aydın (çev.), İstanbul: İletişim.

Yalçın, S. Dilek (2000). "Şeyh Bedreddin ya da Tarihsel Gerçeklikten Kurgusal Söyleme", *Türkbilig*, Sayı: 1, Ankara, s. 158-177.

Yaltkaya, M. Şerefettin (2001). *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul: Temel.

Yaman, Ali (2018). "Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin üzerine", *Şeyh Bedreddin Tarih Ütopya İsyân*, Barış Çoban (haz.), İstanbul: Su.

